

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΌΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,"
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΚΑΛΒΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ *

Ἀπὸ τὰ πραχτικά τῆς Ἑλληνορθόδοξης συναδερφότητος «Ἁγία Τριάς» ξέρουμε, πὼς ἐπειτὰ ἀπὸ τῆ 14 τοῦ Γενάρη 1804¹⁾ ὁ Τζανέτος Κάλβος, ὁ πατέρας τοῦ Ποιητῆ, βρισκότανε στὸ Λιβόρνο στὴν 21 τοῦ Γενάρη 1805, στὴν 11 τοῦ Γενάρη 1808, στὴν 9 τοῦ Γενάρη τοῦ 1809 καὶ στὴ 13 τοῦ Γενάρη τοῦ 1812²⁾, γιὰτὶ πῆρε μέρος στὶς σὺναξες τῆς λεγόμενης συναδερφότητος, πού ἐγίναν στὶς παραπάνω ὀρισμένες χρονολογίες.

Ψάχνοντας τὰ ἴδια πραχτικά σκετικά μὲ τὶς σὺναξες τῆς συναδερφότητος «Ἁγία Τριάς», πού ἐγίνανε κανονικά στὶς ἀρχές τοῦ Γενάρη, στὶς χρονιές 1806, 1807, 1810 καὶ 1811, βλέπουμε, ὅτι ἐλειψε ἀπ' αὐτὲς ὁ Τζανέτος Κάλβος· τὴν ἀπουσία του δὲ μπορούμε ὀριστικά νὰ δικαιολογήσουμε ἴσως σὰν ναυτικός, πού ἦτανε, νὰ βρισκότανε τὸ Γενάρη τῶν παραπάνω χρονιῶν ἔξω ἀπὸ τὸ Λιβόρνο. Ἡ παρουσία του στὴ σὺναξη τῆς ἴδιας συναδερφότητος στὶς 13 τοῦ Γενάρη τοῦ 1812 εἶναι — ὅσο ξέρει κι' ἡ ταπεινότητά μου — τὸ πιὸ στερνὸ χρονολογικὸ ἀχνάρι, πού ὡστατῶρα ἔχουμε γιὰ τὸν πατέρα τοῦ Ποιητῆ· ἴσως ὕστερα ἀπὸ τὴ χρονολογία, πού ἀναφέρθηκε παραπάνω, ὁ Τζανέτος Κάλβος νὰ ἔφυγε ἀπὸ τὸ Λιβόρνο προσωρινὰ ἢ γιὰ πάντα, ἴσως ν' ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴ συναδερφότητα «Ἁγία Τριάς», ἴσως ἀκόμη νὰ πέθανε.

Ὁ ποιητῆς δὲν ἀναφέρεται στὰ πραχτικά τῆς λεγόμενης συναδερφότητος, κι' ὅταν ἀκόμη ἦτανε εἰκοσάχρονος, γιὰτὶ αὐτὴ δεχότανε μόνο ἐμπόρους. Ὡς τόσο ὁ ἀδερφός τοῦ Ποιητῆ, ὁ Νικόλας Κάλβος, πού θὰ εἶχε ἀπὸ τὰ νιάτα του ἀκολουθήσει τὸ ἐμπόριο, ἀναφέρεται στὰ πραχτικά τῆς συναδερφότητος «Ἁγία Τριάς» γιὰ πρώτη καὶ τελευταία φορὰ στὶς 13 τοῦ Γενάρη 1812 (κατὰ τὸ παλιὸ καλαντάρι³⁾), βραδύτερα ἔφυγε ἀπὸ τὸ Λιβόρνο, τὸν ἀπαντοῦμε στὶς 18 τοῦ Δεκ. 1818, στὸ Τριέστι, γραμματικὸ στὴν πιὸ μεγάλη ἐμπορικὴ φέρμα ἐκεῖ⁴⁾. Ἀπὸ τότες, δηλαδὴ ἀπὸ

τὰ μέσα τοῦ Δεκ. τοῦ 1818, δὲν ξέρουμε τί ἀπέγινε ὁ μικρότερος ἀδερφός τοῦ Ποιητῆ. Καθὼς ἀναφέραμε παραπάνω ὁ Τζανέτος Κάλβος μὲ τὰ δυὸ του παιδιὰ, τὸν Ἀνδρέα καὶ τὸν Νικόλα, ἦρθανε στὸ Λιβόρνο στὶς ἀρχές τοῦ 10^{ου} αἰῶνα¹⁾. Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ δικὴ μας Ὁρθόδοξη παροικία τοῦ Λιβόρνου ἀρχίζει νὰ φροντίζει γιὰ τὴ σύσταση ἐνοῦ ἀνώτερου δημόσιου σχολείου στὴν Ἑλληνικὴ συνοικία (στὸ Borgo dei Greci) τῆς Γαλλοκρατούμενης ἀκόμα πόλης²⁾.

Σὲ παλιότερη ἐποχὴ οἱ Ὁρθόδοξοι Ἑλληνας τοῦ Λιβόρνου στέλνανε τὰ παιδιὰ τους σὲ ἰδιωτικοὺς δασκάλους ἢ εἶχανε δασκάλους καὶ δασκάλες στὰ σπίτια τους. Ἐνας τέτοιος ἰδιωτικὸς δάσκαλος, καθὼς φαίνεται, ἦταν ὁ Παναγιώτης Θωμᾶς, πού τὸν εὐρίσκουμε στὸ Λιβόρνο σ' ἔγγραφο τῆς 29 τ' Αὐγούστου τοῦ 1775³⁾.

Στὶς 26 τοῦ Γενάρη 1803 (κατὰ τὸ παλιὸ καλαντάρι) οἱ ἐπίτροποι τῆς Ἑλληνορθόδοξης παροικίας Ἀλέξαντρος Πατρινός, Στέφανος Μπρέτζης, Νικόλαος Σγούρου καὶ Κωσταντῖνος Παράσχη, διαλέξανε γιὰ τρίτο ἐφημέριο καὶ δάσκαλο τῆς παροικίας «τὸν ἐν Μεσσήνα ἱερομόναχον κύρ πάτερ Νεόφυτον» ἀπὸ τὸ σκετικὸ «προσκλητήριον γράμμα» ξεσηκῶν τὰ ἐξῆς, πού εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὶς σκέψεις καὶ τὶς φιλοδοξίες, πού βασιλεύαν τότε

C. Antona Traversi, «Notizie e documenti sopra A. Calbo (da un carteggio da me posseduto)», στὸ περιοδικὸ «Rassagna Critica della Letteratura Italiana», τόμ. 18^ο (Ἀπρίλιο 1916) σελ. 164-165. Πρβλ. καὶ Λάμπρο Ζήση (=Ἀντώνη Κόμη) στὰ «Ἑλληνικά Γράμματα» (Κώστα Ἐλευθεροῦδάκη), φυλλάδιον τῆς 6 τοῦ Φλεβάρη 1937, σελ. 2 (σκετικά γιὰ μιὰ μετάφραση μιᾶς ἐπιστολῆς, γραμμῆνης Ἰταλικά, πού στέλνει ὁ Νικόλας Κάλβος ἀπὸ τὸ Τριέστι στὸν ἀδερφὸ του, τὸν Ποιητῆ· τυπώθηκε ἡ λεγόμενη μετάφραση στὸ Ἀθηναϊκὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις», τόμ. Α', φυλλάδιον 351 (Γενάρ. 1937), σελ. 45-46. (καὶ παρακάτω θὰ γίνῃ λόγος γι αὐτὴ τὴν ἐπιστολή). Κ. Ε. Σολδάτο, «Ἀνδρέας Κάλβος. Τὰ νεανικά του χρόνια — στὴ Ζάκυνθο καὶ στὸ Λιβόρνο», στὴ «Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά» τοῦ Μαυρίδη, τόμ. Δ' (1947) σελ. 254-245, ὅποσημ. 12.

1) Πρβλ. παραπάνω, σελ. 1319-1320.

2) Πρβλ. Κ. Ε. Σολδάτο, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 255α. Ν. Τωμαδάκη, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 73.

3) «Χιακὰ Χρονικά», τόμ. Δ' (1919) σελ. 164, Περικλῆς Γ. Ζερέντης, στὸ «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. Η' (1923) σελ. 108.

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

1) Βλ. παραπάνω, σελ. 1320α, καὶ παρακάτω σελ. 1379α κ. ἔ.

2) Ὅλες οἱ χρονολογίες αὐτές κατὰ τὸ παλιὸ Καλαντάρι.

3) Πρβλ. Ν. Τωμαδάκη, στὸ «Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Κ. Ι. Ἀμαντον», σελ. 168-169.

4) Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 168. Βλ. πρῶτα-πρῶτα

στην Έλληνορθόδοξη παροικία του Λιβόρνου:

«Επειδή και τὸ ἐδῶ γένος μας εὖρεν εὐλογον διὰ τὰ φέρη ἕνα τρίτον ἐφημέριον διὰ τὴν ἐκκλησίαν μας καὶ ἐνταυτῷ ἱκανὸν τοῦ νὰ κάμνη τὸν διδάσκαλον, πρὸ πολλοῦ ἐρευνῶν καὶ διαλογιζόμενον ἔκρινεν ἄξιον καὶ προτίμησε διὰ τοιοῦτον ἐπάγγελμα τὴν πανοσιότητά της· διὰ τοῦτο ὡς ἐπιτροπεύοντες ἡμεῖς καὶ ὁμογνώμως τοῖς ἀδελφοῖς, τῇ δηλοποιούμεν τὴν αὐτὴν κλησιν τοῦ γένους μας σὺν ταῖς ἐπακολουθούσαις συνθήκαις, δηλ. ὁ μισθὸς της ὡς ἐφημέριος θέλει εἶναι μόνον φλωρία ἕξη τὸν καθέκαστον μῆνα χωρὶς ὁμῶς νὰ μετέχη ἀπὸ τὰ τυχηρά τῶν δίσκων (οἱ ὅποιοι δίσκοι ἀκαρτεροῦν εἰς τοὺς ἄλλους δύο ἐφημερίους) καὶ ἕτερα ἕξ φλωρία τὸν καθέκαστον μῆνα θέλει τῆς δώσουσι διὰ τὰ διδάσκη τὰ ὅσα πτωχὰ καὶ διὰ τὰ ἡθελε εὐρεθῶσι ἐδῶ ἀπὸ τοῦ γένους μας, ὅπου δὲν ἔχουσι νὰ ἔχουσι τὸν τρόπον (ἀπὸ τὰ ὅποια ὁμῶς ὀλιγώτατα καὶ σπάνια εὐρίσκονται), ὡσαύτως δὲ τὰ ἔξοδα τοῦ ταξειδίου της καὶ τὸ κελλί ἐλεύθερον εἰς τὰ σπίτια τῆς ἐκκλησίας ὑπ' ἐξουσίας της... Σιμὰ εἰς τὰ πτωχὰ καὶ διὰ τὰς, ὅπου ἔχουσι νὰ εὐρεθῶν εἰς τὸ γένος μας, εὐρίσκονται καὶ ἀρκετὰ ἔχοντα τὴν κατάστασιν ποῖον ὀλιγώτερον ποῖον περισσότερον, καὶ αὐτὰ θέλει πληρῶνουν ἀπὸ τὸ ἐδικό τους ξεχωριστὰ διὰ τὰ διδάσκονται...»¹⁾.

Αὐτὸς ὁ Νεόφυτος, πού ἀναφέρει ἡ παραπάνω ἐπιστολή, εἶχε τὸ παρωνύμι Κυριακίδης· δὲν ἐδέχτηκε νὰ γίνῃ στὰ 1803 δάσκαλος τῆς παροικίας μας στὸ Λιβόρνο, ἴσως γιατί αὐτός, καθὼς ὡμολογοῦσε, δὲ μπορούσε νὰ διδάσκη τὰ «Ἑλληνικά ἀντὶ τῶν κοινῶν»²⁾ (μ' ἄλλα λόγια ἡ παροικία δὲν ἤθελε νὰ διατηρῆ μόνον σκολεῖο γιὰ κοινὰ γράμματα, δηλαδή θὰ λέγαμε σήμερα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἀλλὰ σκολεῖο γιὰ Ἑλληνικὰ γράμματα = τοῦ Γυμνασίου³⁾). Ὡς τόσο ξέρουμε, ὅτι ἔπειτα ἀπὸ πολλὰ χρόνια, στὰ 1818-1819, ὁ ἴδιος Νεόφυτος Κυριακίδης, ἦταν δάσκαλος τῆς Ἑλληνορθόδοξης σχολῆς τοῦ Λιβόρνου.

Στὰ 1802-1803 βρισκόταν στὸ Λιβόρνο δάσκαλος καὶ κλησιάρης ἡ ψάλτης τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας ὁ Χρυσάφης Χατζηβασιλείου, πού ποῖο γνωστὸς εἶναι μὲ τὸ ψευτόνομά του⁴⁾: Χριστόφορος Περραιβός (1774-1863). Αὐτός

στάθηκε καὶ συνεργάτης τοῦ Ρήγα Βελεστινλή Φεραίου, καὶ βραδύτερα Φιλικὸς καὶ στὴν Ἐπανάσταση ἀγωνιστὴς ἀκούραστος, μᾶς ἀφήκε κιόλας ἔργα ἱστορικά: «Μ' ὄλη τὴ σκόπιμη ὀχι σπάνια κακὴ τοῦ διάθεσης μὲ πρόσωπα σημαντικά, τὰ βιβλία του, κακογραμμένα χωρὶς φαντασία δημιουργικὴ, χωρὶς ἀνεκδότην νοστιμιά, χωρὶς ἀλάτι, — χαρακτηρισμοὺς ἀναπλαστικούς — τέλος μ' ὄλο [πού], κατὰ σύστημα Θουκυδίδη — τί λόγο! γεμίζει τὰ βιβλία του μὲ λόγους σχολαστικούς, πού τοὺς νομίζει λόγους ρητορικούς¹⁾ καὶ πάλι ἡ νέα Ἑλληνικὴ ἱστορία, γῆ χέρσα, διψασμένη γιὰ νεροῦ σταλαμό, καλοδέχεται τὰ ἔργα τοῦ Χριστόφορου Περραιβοῦ, καλαμαρᾶ μαζὶ καὶ πολεμιστῆ, μέτριου καλαμαρᾶ ὅσο καὶ πολεμιστῆ, ναυαγισμένου κυνηγοῦ τῆς τύχης — τύχης μαζὶ καὶ δόξας — πού ὄλη τὴ ζωὴ του πάλαιψε νὰ ξενερώσει καὶ νὰ βρῆ γιαλὸ — καὶ τέλος ἐκατοχρονίτης καὶ τιμημένος ἀγωνιστῆς παρέδωσε τ' ἄρματα, πού ὁ ἴδιος ἔκαμε ὅτι περνούσε ἀπὸ τὰ χέρια του νὰ τὰ τιμήσῃ, τὰ παρέδωσε στὸν ἀνίκητο, πού διάκριση δὲν κάνει σὲ μεγάλο ἢ μικρό, ἥρωα ἢ τιποτένιο. Πέθανε τιμημένος, μετριοφρονᾶς καὶ στὸ θάνατο ἀνεπίδειχτος, ἀλλὰ χωρὶς ἄλλο πιστὸς πατριώτης καὶ δουλευτῆς ἀκούραστος τῆς πατρίδας του»²⁾.

Ἡ ἀλληλογραφία μεταξὺ Χριστόφορου Περραιβοῦ καὶ τοῦ δασκάλου τοῦ Γένους Παπ' Ἀντρέα Ἰ. Ἰδρωμένου, τοῦ Παργηνοῦ³⁾ (27.1.1843), πού ἀρχίζει ἀπὸ τὰ 1797 καὶ φτάνει ὡς τὰ 1818, μᾶς εἶναι πολὺ διαφωτιστικὴ γιὰ τὴ προεπαναστατικὴ ζωὴ τοῦ πολυγυρισμένου Χριστόφορου Περραιβοῦ.⁴⁾ Αὐτοὶ οἱ δύο Ἕλληνες ἦσαν πάντοτε πολὺ ἀγαπημένοι καὶ σὲ πολλὰ δουλέψανε μαζὶ, καθὼς φαίνεται, κι' ὕστερα ἀπὸ τὴ θανὴ τοῦ Ρήγα ὁ Περραιβὸς δὲν παράτησε ποτέ τὰ μεγάλα σκέδια τοῦ μεγάλου Βελεστινλή, γράφοντας γράμματα σὲ διάφορους πατριώτες μὲ κρυπτογραφικὲς ἀλφαβήτες⁵⁾. Στὰ 1802 ὄντας ὁ Χριστόφορος Περραιβὸς στὸ Λιβόρνο γράφει στὸν Παπ' Ἀντρέα Ἰδρωμένο, πού τότες ἦταν στὴν Πάργα, ὅτι διάβασε τὸ χειρόγραφο τῆς ἱστορίας του τοῦ Σουλιοῦ καὶ τῆς Πάργας στοὺς Ἕλληνες τοῦ Λιβόρνου· κι' αὐτοὶ τόσο ἀπὸ τὸ διάβασμα τῆς ἡρωϊκῆς αὐτῆς ἱστορίας ἀναψαν ἀπὸ

1) Ὁ Νεόφυτος Δούκας («Ἐπιστολαὶ» Α' 1839, σ. 307 τὸν κοροϊδεύει. Σημείωση Γιάννη Βλαχογιάννη.

2) Γιάννη Βλαχογιάννη, Καραϊσκάκης, στὴ «Νέα Ἐστία», τόμ. ΜΗ', τεύχος 487 (15 Ὀχτ. 1947) σελ. 1260.

3) Αὐτοῦ ἔχουμε καλὴ βιογραφία ἀπὸ τὸν Ἰωάν. Δ. Ρωμανό, στὸ περιοδικὸ «Πανδώρα», τόμ. ΚΑ' (1870-1871) σελ. 501-509.

4) Ὁ Δημ. Σάρρος στὰ «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά», τόμ. Β' (1927) σελ. 280-283 τυπώνει ἐπιστολὲς τοῦ Χριστόφορου Περραιβοῦ, πού τίς στέλνει ἀπὸ τὴν Πάργα στὸν Ἀθαν. Παλῖδα στὰ 1779 ἢ γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ χρόνο.

5) Σ. Π. Λάμπρου, Μικτὰ σελίδες. Ἀθήνα 1905, σελ. 647. Πρβλ. καὶ Δημ. Σάρρο, ὁ. σμ. παραπάν., τόμ. Β' (1927) σελ. 271.

1) Περ. Ζερλέντης, «Περὶ τῆς ἐν Λιβόρνῳ Ἑλληνικῆς Σχολῆς (1805-1837)» στὸ περιοδικὸ «Παρνασσός», τόμ. Θ' (1885) σελ. 323-324.

2) Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 323-324, 340.

3) Βλ. ὅσα σκετικὰ ἔγρφε ὁ μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσάνθος Παπαδόπουλος στὰ «Πρακτικά» τῆς Ἀκαδημίας μας, τόμ. Β' (1927) σελ. 200-206. Πρβλ. καὶ Κ. Ε. Σολδάτος, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 255, ὕποσημ. 14.

4) Γιὰ τὰ πραγματικὰ ὄνόματα, τὴν πατρίδα κι' ἄλλα προσωπικὰ τοῦ Χριστόφορου Περραιβοῦ τυπώνεται τώρα μὲ ἀνακοίνωση τῆς ταπεινότητάς μου στὰ «Πρακτικά» τῆς Ἀκαδημίας μας.

ένθουσιασμό, ώστε πολύ τιμήσανε τὸ συντάχτη της, τὸν Περραιβό, μαζέψανε κι' ἄλλας χρήματα καὶ τὸν ἐστείλανε στὸ Παρίσι¹⁾, ὅπου καὶ τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορά ἡ λεγόμενη ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας²⁾. Στὰ 1803 πάλι ὁ Χριστόφορος Περραιβός, πάλι ἀπὸ τὸ Λιβόρνο, γράφει στὴν Πάργα, συμβουλευόντας τὸν Παπ. Ἰδρωμένο νὰ μὴ θελήσῃ νὰ πάγῃ δάσκαλος στὰ Γιάννενα, ὅπου κι' αὐτὸς ὁ Μητροπολίτης, θέλοντας καὶ μὴ θέλοντας, εἶναι κεῖ σκλάβος στὶς προσταγὰς τοῦ σκληροῦ τύραννου, τ' Ἄλῃ - Πασιά³⁾.

Ὅτι ὁ Χριστόφορος Περραιβός, στὰ 1802—1803, ὄντας στὸ Λιβόρνο, ἔκαμε κεῖ τὸ δάσκαλο καὶ τὸν κλησιάση ἢ τὸν κλήτη τῆς Ἐλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας,⁴⁾ τὸ ξέρουμε ἀπὸ μιὰ μικρὴ δεσμίδα μὲ δικόγραφα, ποῦ ἔχει ἰταλικὴ ἐπιγραφή· αὐτὴ γυρίζοντας στὴ γλῶσσα μὰς λέγει: «Δικογραφία κατὰ Χριστόφορου Περραιβοῦ, συντάχτη κάποιου βιβλίου, ποῦ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον». Ἡ δικογραφία τούτη φυλάγεται στὸ Κερκυραϊκὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἴονικῆς Γερουσίας, στὸ τμήμα τῆς Ἀνώτερης Ἀστυνομίας (ἀρθ. 42, 12). Τὸ βιβλίον, ποῦ γιὰ δαῦτο ὁ Χριστόφορος Περραιβός ἀνεκρίθη ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς Ρωσοκρατούμενης Κέρκυρας δυὸ φορές (στὶς 7 καὶ 17 τοῦ Γιούνη 1805) ἦτο ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἔργου του, ποῦ μνημονέψαμε⁵⁾ παραπάνου: «Ἱστορία... τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας», τυπωμένη στὸ Παρίσι στὰ 1803⁶⁾. Αὐτοῦ τοῦ ἔργου οἱ ἀρχές τῆς Ρωσο-

σοκρατούμενης Κέρκυρας ἤθελαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν κυκλοφορία τοῦ α' τόμου καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ β'. Γιατὶ τότες οἱ Ροῦσοι ἦσανε προστάτες τῆς Πολιτείας τῶν Ἑφτὰ Νησιῶν, σύγκαιρα ὅμως καὶ σύμμαχοι τῶν Τούρκων. Πῶς λοιπὸν μπορούσε ἡ Κυβέρνηση τῆς Κέρκυρας ν' ἀφήσῃ χωρὶς ἄλλο νὰ κυκλοφορήσῃ ἔργο, ποῦ ἱστοροῦσε τὶς Σουλιώτικες παλληκαριές καὶ παράπλευρα τὶς Τούρκικες τυραννίες, ἐνῶ οἱ Τούρκοι ἦσανε, καθὼς εἶπαμε, σύμμαχοι τῶν Ἑφτὰ Νησιῶν. Ὁ Χριστόφορος Περραιβός κὰν ἀπὸ φόβο κὰν ἀπὸ πονηριά, καὶ στὶς δυὸ ἀνακρίσεις του ἀρνήθηκε κι' ἄλλα καὶ πῶς εἶναι ἐκδότης τοῦ α' τόμου τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας καὶ βεβαίωσε πῶς δὲ σκοπεύει νὰ τυπώσῃ δεύτερο τόμο τούτης¹⁾. Γιὰ νὰ μὴ δείξῃ γαλλοφιλία ὁ Χριστόφορος Περραιβός δὲν εἶπε τίποτε καὶ στὶς δυὸ ἀνακρίσεις του πῶς πῆγε στὸ Παρίσι²⁾. Ὁμολόγησε δὲ «περὶ τὸ 1797 ἢ 1798» ἀναχώρησε ἀπὸ τὴν πατρίδα του Σιάτιστα γιὰ ν' ἀφιερωθῇ στὸ ἐμπόριον ἔφτασε ὡς τὴ Βιέννα, ἐκεῖ ἔπειτα ἀπὸ κακοτυχιᾶς ἐμπορικῆς ἀποφάσισε νὰ σπουδάσῃ γιαντρικὴ³⁾ ἢ ἀναπαραδία ὅμως τὸν ἀνάγκασε ν' ἀφήσῃ τὴν ἐπιστήμη, καὶ νὰ φύγῃ πηγαίνόμενος στὸ Τριέστι. Στὴ Βιέννη ἔμεινε τρεῖς μῆνες, στὸ Τριέστι ἀπάνω - κάτω ἓνα μῆνα, γιὰ νὰ πάῃ ἔπειτα στὴν Πάργα, ὅπου μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Παπ. Ἰδρωμένου ἔκαμε τὸ δάσκαλον⁴⁾. Καὶ παρακάτω ὁμολόγησε ὁ Χριστόφορος Περραιβός πῶς ἔφυγε ἀπὸ τὴν Πάργα, γιατί κεῖ, γίνηκαν ταραχές, καὶ πῆγε στὴ Ζάκυθο, ὅπου ἔμεινε δυὸ μῆνες (Δεκ. τοῦ 1801 καὶ Γενάρη τοῦ 1802). Στὴ Ζάκυθο γνωρίστηκε μὲ τὸν ταγματάρχη Χρηστάκη, ποῦ τὸν ἐφιλοξένησε κιόλας· αὐτοῦ γνωρίστηκε καὶ μὲ τὸν κόντε Βασίλειο Μακρῆ⁵⁾ κι' ἀπὸ τὴ Ζάκυθο πῆγε ὁ Χριστόφορος Περραιβός στὸ Λιβόρνο, μὲ συστατικὰ γράμματα τοῦ ἐμπορα Λινάρδου Μινώτου πρὸς τὸν ἀδερφὸ του, ποῦ ἔμεινε στὴν Πίζα, ἀλλὰ προσωρινὰ βρισκότανε τότε στὸ Λιβόρνο. Σύμφωνα μὲ

1) Πρβλ. Σ. Π. Λάμπρο, ὁ. σημ. παραπ., σελ. 647. Τὸ ταξίδι στὸ Παρίσι ἦτανε παλιὰ ἀγάπη τοῦ Χριστόφορου Περραιβοῦ, τοῦλάχιστο ἀπὸ τὰ 1799, πρβλ. Δ. η. μ. Σάρο, ὁ. σημ. παραπ., σελ. 282.

2) Πρβλ. παρακάτω, σελ. 1381α, ὑπόσημ. 5.

3) Πρβλ. Σ. Π. Λάμπρο, ὁ. σημ. παραπ.

4) Σελ. 1380α.

5) Αὐτὴ ἡ πρώτη, δίτομη ἔκδοση τοῦ ἔργου ἔχει τίτλο: «Ἱστορία σύντομος τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας, περιέχουσα τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν καὶ ἡρωικοὺς μετὰ τῶν Τούρκων πολέμους, καὶ μάλιστα τοὺς τοῦ Σουλίου μετὰ τοῦ Ἄλῃ Πασιά κατοίκου τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ἡγεμόνος τῆς Γραικίας καὶ Μακεδονίας. Τόμος πρῶτος. Ἐν Παρισίῳ κατὰ τὸ 1803». Σχῆμα 12^ο. Σελ. 1-79: Ἱστορία σύντομος τοῦ Σουλίου. Τόμος Β', σελ. 81-123: Ἱστορία σύντομος τῆς Πάργας. Τὰ «ἐξάστιχα ἡρωελεγεῖα. Εἰς τὰ τοῦ Σουλίου ὄρη» (σελ. 9-10 τοῦ Α' τόμου) ὑπογράφει: «Ἄνδρὸν νικῶν Ὀλύμπιον Τρωναῖον» = ψευτόνομα τοῦ Παργηνοῦ παπᾶ καὶ σοφοῦ δάσκαλου: Ἄντρεα Ἰδρωμένου (βλ. καὶ παρακάτω σελ. 1381β, 1382, 1384α). Σελ. 11-14 τοῦ Α' τόμου: Πρόλογος μὲ τὸν τίτλο: «Τῇ κλεινῇ μοι Ἑλλάδι» τὸ ὀφειλόμενον σέβας, ὁ σὸς εὐπειθὴς υἱὸς Στέφανος Ἀναγυράσιος = κι' αὐτὸ ψευτόνομα τοῦ συντάχτη τοῦ βιβλίου. Ὁ Χριστόφορος Περραιβός ζώντας ἐτόπωσε κι' ἄλλες δυὸ ἐκδόσεις τοῦ λεγόμενου βιβλίου, μιὰ στὴ Βενετία στὰ 1815, κι' ἄλλες στὴν Ἀθήνα στὰ 1856-1857. Πρβλ. Π. ε. ρ. Γ. Ζερλέντη. «Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα: Α' Ἡ ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ ὑπὸ ἐποψιν τοῦ ἀξιολογιστοῦ ἐξεταζομένη. Β' Περί τῆς ἐν Ζαλόγγῳ καταστροφῆς... Τεύχος Α' Ἰ. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Γλαυκός» τόμ. 15', 1888, σελ. 311-324-366-384]. Ἐν Ἀθήναις ... 1889», σελ. 5 κ. ε., ὅπου ἀρνητικὴ κριτικὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ· πρβλ. καὶ Π. Γ. Ζερλέντη, Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη τῶν ἀπὸ Ἀλώσεως χρόνων. Συνθήκη Ἑπτανησίων

καὶ Ἄλῃ Πασιά ἔτει 1803. Ἀθήνα 1921, σελ. 3 κ.ε. Πρβλ. καὶ Δ. Σ. Γκίνη—Βαλ. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, τόμ. Α', σελ. 35, ἀρθ. 212.

1) Σ. π. Μ. Θεοτόκη. «Ὁ Χριστόφορος Περραιβός κατὰ τὸ 1805», στὸ «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδος». Ἀθήνα 1925, σελ. 137-149, ξεχωριστὰ σελ. 140.

2) Πρβλ. παραπ., σελ. 1381α καὶ παρακάτω σελ. 1382α, 1383, ὑπόσημ. 2.

3) Πρβλ. [Χριστοφόρου Περραιβοῦ] Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰδίου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ. Ἀθήνα 1860, σελ. 28: «Ὁ Ρήγας στὴν ἀνάκρισίν του στὴν Τεργέστη εἶπε: «Ὁ νέος οὗτος [ὁ Χριστόφορος Περραιβός] ὑπάρχει Θετταλὸς τὴν πατρίδα καὶ ὁπάγει εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Παύσης νὰ διδάχθῃ τὴν ἰατρικὴν, ἔλαβον δὲ αὐτὸν, κατὰ σύμπτωσιν, ἐκ Βιέννης ὡς συνοδοιπρὸν μέχρι Τεργέστης...»

4) Πρβλ. ὡς τόσο Ἰωάν. Δ. Ρωμανό, ὁ. σημ. παραπ.

τήν κατάθεσή του ο Χριστόφορος Περραιβός με τη σύσταση του λεγόμενου αδερφού του Λινάρδου Μινώτου διωρίστηκε στην έκκλησιά της Ἑλληνορθόδοξης παροικίας τοῦ Λιβόρνου καὶ σύγκαιρα δίδασκε στους νέους τὰ Ἑλληνικά. Στὴν κατάθεσή του εἶπε ὁ Χριστόφορος Περραιβός, πῶς ἔμεινε στὸ Λιβόρνο ἕνα περίπου χρόνο· ἀ' αὐτὸ ὅμως τὸ διάστημα πρέπει νὰ λογαριάσουμε καὶ τὸν καιρὸ πού πῆγε καὶ ἔμεινε στὸ Παρίσι, πού γι' αὐτὸ — καθὼς εἶπαμε ¹⁾ — δὲν ἀνάφερε τίποτα στὴν ἀνάκρισή του. Ξέρουμε πῶς τὸ Φλεβάρη τοῦ 1804 ὁ Χριστόφορος Περραιβός βρισκότανε στὴν Κέρκυρα, ὅπου μετὰ τὴ σύσταση τοῦ ταγματάρχη Χρηστάκη καὶ μετὰ τὴς ἐνέργειες τοῦ κόντε Μοτζενίγου, τοῦ τότε πρέσβευτῆ τῆς Ρωσίας στὴν Πολιτεία τῶν Ἑπτὰ Νησιῶν, διωρίστηκε δάσκαλος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας στὰ Δημόσια Σκολεῖα τῆς Κέρκυρας ²⁾, ὅπου καὶ ὁ Παπ' Ἀντρέας Ἰδρωμένος διωρίστηκε τότε καθηγητῆς ³⁾. Τὸν ἐρχομὸ του στὴν Κέρκυρα ὁ Χριστόφορος Περραιβός, στὴν κατάθεσή του, δικαιολόγησε πιδέξια καὶ περήφανα: θέλησα νὰ περηθῶ καὶ νὰ φανῶ χρήσιμος σὲ κράτος Ἑλληνικὸ καὶ ἐλεύθερο καὶ νεοσύστατο, ὅπως ἦτανε τότες ἡ Πολιτεία τῶν Ἑπτὰ Νησιῶν ⁴⁾.

Στὴς ἀρχὲς τοῦ Μάη 1805 ὁ ὑποφρούραρχος τῆς Κέρκυρας Νικόλαος Βαρλάμος κατὰσκεσε στὰ χέρια τοῦ Χ. Περραιβοῦ κασσόνι γεμάτο ἀντίτυπα τοῦ α' τόμου τῆς Ἱστορίας τοῦ τοῦ Σουλιῶ καὶ τῆς Πάργας. Στὴν ἐρώτηση τ' ἀνακριτῆ πῶς βρῆκε τὰ τόσα ἀντίτυπα ὁ Χριστόφορος Περραιβός ἀπάντησε: Μοῦ στάλθηκαν ὅταν ἐγὼ ἀπουσίαζα ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, συνοδεύοντας τὸ Ρώσο πρίγκηπα Δολγορούκη ⁵⁾ στὰ ταξίδια του δὴ καὶ ἐκεῖ στὴν Ἑλλάδα, ὅταν ἦρθα πάλι στὴν Κέρκυρα βρῆκα καὶ παράλαβα τὸ κασσόνι μετὰ ἀντίτυπα ἀπὸ τὸν κ. Γεώργ. Παραμυθιώτη, ἔμπορο ἀπὸ τὰ Γιάννενα, πού κατοικοῦσε στὴν Κέρκυρα κοντὰ στὸ Καπρί ⁶⁾. Ὁ Πα-

ραμυθιώτης, πρόστεσε ὁ Χριστ. Περραιβός, παράλαβε τὰ βιβλία γιὰ μένα, σταλμένα ἀπὸ τὸν κ. Γεώργ. Ζωσιμᾶ, μ' ἕνα γράμμα, πού ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Παπ' Ἀντρέα Ἰδρωμένου, ἀφ' οὗ ἐγὼ ἀπουσίαζα ἀπὸ τὴν Κέρκυρα. Ὁ Ἰδρωμένος ἔχασε κείνο τὸ γράμμα, ἀλλ' ἀπ' ὅσα μοῦ εἶπε σκετικὰ μετὰ τὸ περιεχόμενό του τὰ λεγόμενα ἀντίτυπα μοῦ στάλθηκαν ἀπὸ κάποιον ἀγνωστὸ μοῦ ἀπὸ τὸ Μιλᾶνο καὶ θὰ μοῦ παραδίδοντο ἀπὸ τὸν Παραμυθιώτη. Τὸ κασσόνι μετὰ τὰ βιβλία, πού μοῦ κατασχέθηκε, δὲν εἶναι κείνο πού μοῦ στάλθηκε ἀπὸ τὸ Μιλᾶνο, εἶναι ἕνα πολὺ μικρότερο καὶ περιέχει πολὺ λιγώτερα ἀντίτυπα· ἀπ' αὐτὰ ἄλλα πῆρε ὁ πρίγκηπας Δολγορούκη, ἄλλα πήρανε Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ του (σὲ Ρούσικη δούλεψη), πού τώρα φύγανε γιὰ τὴ Ρουσία μέσῳ τῆς Πόλης ¹⁾.

Κάτι ὁμολογίες τοῦ Χριστόφορου Περραιβοῦ στὴς ἀνακρίσεις του εἶναι ξεχωριστὰ ἀξίες νὰ τὴς προσέξουμε. Ὁμολόγησε, ὅτι τὸ κασσόνι μετὰ τὰ ἀντίτυπα τοῦ α' τόμου τῆς Ἱστορίας τοῦ Σουλιῶ καὶ τῆς Πάργας κρύφτηκε στὸ κελλί τοῦ Παπα-Νικολέτου Κουλούρη, ἐφημέριου τῶν Ἀγ. Πάντων, γιὰτὶ κείνες τὴς ἡμέρες εἶχε στὴν Κέρκυρα ἔρθει ὁ μητροπολίτης τῆς Ἄρτας καὶ τοῦ Ἐπάχτου Ἰγνάτιος ²⁾ καὶ παραπονέθηκε γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου. Ἐπειτα, σὲ σκετικὴ ἐρώτηση τ' ἀνακριτῆ, ὁμολόγησε ὁ Χριστόφορος Περραιβός, ὅτι στὴν Πάργα ἐκυκλοφόρησαν ἀντίτυπα τοῦ α' τόμου τῆς Ἱστορίας τοῦ τοῦ Σουλιῶ καὶ τῆς Πάργας καὶ στὴ Ζάκυθο πωληθῆκανε περίπου 120 ἀντίτυπα, ἕνα γρῶσι τὸ ἕνα, στὸ κατάστημα τοῦ Θανάση Νικολάου (στὸ δρόμο ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν πλατεῖα Ρούγα).

Στὴν ἐρώτηση τ' ἀνακριτῆ, ἂν κρατῆ τὸ χειρόγραφο τῆς Ἱστορίας του τοῦ τοῦ Σουλιῶ καὶ τῆς Πάργας, ἀπάντησε ὁ Χριστόφορος Περραιβός καὶ ἄλλα καὶ τὰ ἐξῆς: «Εἶχα δυὸ, ἀλλὰ καὶ τὰ δυὸ τᾶδωκα νὰ τὰ ξεσηκώσουν καὶ δὲ μοῦ τὰ ξαναγύρισαν. Καὶ πολὺ παραξενεύτηκα, ὅταν ἤμουνα στὴ Ζάκυθο νὰ ἰδῶ στὰ χέρια τοῦ Παπα-Μαρτελάου ³⁾ ἀντίγραφο τῆς λεγόμενης Ἱστορίας, ὅπουχε ὅμως πολλὲς διαφορὲς καὶ μεταβολὲς σκετικὰ μετὰ τὸ πρωτότυπο ³⁾. Δεύτερος τόμος τῆς Ἱστορίας δὲν ὑπῆρχε οὔτε στ' ἀν-

¹⁾ Πρβλ. παραπάνω, σελ. 181α.

²⁾ Αὐτὰ τὰ Δημόσια Σκολεῖα ἦσαν στὴν ἄλλοτε Λατινικὴ μονὴ τῆς Θεοτόκου τῆς Τενέδου, ὅπου καὶ ὁ Χριστόφορος Περραιβός στὰ 1804-1805 κατοικοῦσε. Πρβλ. Σ. Π. Θεοτόκης, δ. σημ. παραπ., σελ. 142 κ. ε.

³⁾ Στὰ ἔργα τοῦ Παπ' Ἀντρέα Ἰδρωμένου οὐ μνημονεύεται καὶ μιὰ «Προτροπὴ πρὸς τοὺς καταγραφέντας τῆ κατά Τένεδον δημοσίᾳ Σχολῆ αὐτῆ». Πρβλ. Ἰωάν. Δ. Ρωμανός, δ. σημ. παραπ., σελ. 508. Μ. Κ. Παρανίκα, Σχεδιάσμα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν γραμμάτων... Κωνσταντινούπολη 1867, σελ. 142. Α. Μ. Ἰδρωμένος, στὸ Ἡμερολόγιον Εἰρ. Ἀσωπίου, τόμ. Η' (1874), σελ. 206 Ἀναστ. Γοῦδα, Παράλληλοι βίοι. Τόμ. Ε', Ἀθήνα 1872, σελ. 290.

⁴⁾ Σ. Μ. Θεοτόκης, δ. σημ. παραπ., σελ. 144. Πρβλ. ὅσα γράφει ὁ Χριστόφορος Περραιβός, ὅπου σημ. παραπάνω, σελ. 39.

⁵⁾ Δὲς παρακάτω, σελ. 1382β ὑποσημ. 1.

⁶⁾ Σ. Μ. Θεοτόκης, δ. σημ. παραπ. σελ. 42-143, 145-146. Καπρί εἶναι τοποθεσία στὴν πόλη τῆς Κέρκυρας, ὅπου ὁ λαὸς πιστεύει, πῶς ἐκεῖ βγαίνει φάντασμα ἕνα καπρί.

¹⁾ Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 146. Γιὰ τὰ ταξίδια τοῦ πρίγκηπα Δολγορούκη στὴν Ἑλλάδα μαζί μετὰ τὸ Χριστόφορο Περραιβό (δὲς παραπάνω σελ. 1382α) πρβλ. Ἰ. Φιλήμονα, Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Τόμ. Α', 134-137 καὶ Ας Γοῦδα, Βίοι παράλληλοι. Τόμ. Ε', Ἀθήνα 1872, σελ. 293.

²⁾ Βλ. παραπάνω, σελ. 1380α, ὑποσημ. 1, τὰ ἔργα τοῦ Π. Γ. Ζερλέντη, καὶ τώρα τὴ μελέτη τοῦ συνάδερφου Βασίλ. Κ. Στεφανίδου, «Ὁ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος ὁ Λέσβιος. Λόγος εἰς τὸ μνημόσυνον τῶν ἱδρυτῶν, ἐδεργῶν καὶ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ρηθεῖς τῆ 30 Ἰανουαρίου 1934 ἐντολῆ τῆς Συγκλήτου... Ἐν Ἀθήναις 1934».

³⁾ Βλ. παραπάνω, σελ. 1228, 1229.

τιγραφο του Παπα - Μαρτελάου, γιατί ούτε καν είχε τέτοιος συνταχτή¹⁾). Και σ' αυτά τ' άρνητικά λόγια του πρόσθεσε πονηρά και τὰ έξής άπάνω - κάτω, στην πρώτη του άνάκριση ό Χριστόφορος Περραιβός: «Δέ μπορώ να λογοδοτήσω πού κι' από ποιόνε δημοσιεύτηκε τό βιβλίο [=ή Ιστορία του Σουλίου και της Πάργας] είναι γνωστό, διτι έγώ δέν είχα τὰ μέσα να πληρώσω τέτοια έξοδα· γι' αυτό πρέπει να δεχτούμε, ότι τό βιβλίο δημοσιεύτηκε από κανένα από κείνους, πού τό διαβάσανε σε χειρόγραφο, στην Πάργα, στους Παξούς ή στη Ζάκυθο, και κρατήσανε αντίγραφο του. Ός τόσο παρατήρησα, πώς τό τυπωμένο βιβλίο έχει πολλές προσθήκες, πού δέν ήτανε στό πρωτότυπο· αυτές οι προσθήκες είναι στά 2/3 του βιβλίου, από δέ τόν πρόλογο και την άφιέρωση τίποτα δέν τερνιάζει από την πέννα μου²⁾».

Γιά τις σχέσεις του Χριστόφορου Περραιβού και των Έλλήνων του Λιβόρνου έχουμε και μιá άλλη πηγή: ένα σιχαμερό λίβελλο χωρίς δήλωση του τόπου και του χρόνου, πού τυπώθηκε. Φαίνεται όμως από τη μορφή των στοιχείων, σαν να έχη τυπωθή ό λίβελλος αυτός στην Κέρκυρα στά πρώτα δεκάχρονα του 18^{ου} αιώνα. Η μικρή αυτή φυλλάδα, κακοτυπωμένη πάνω σε χαρτί γαλάζιο, έχει 16 σελίδες, σε σχήμα 16^ο. Φριχτές είναι οι άνορθογραφίες αυτής της φυλλάδας, άν κι' ή σύνταξη της γραμματικά είναι καλή. Μερικοί πιστεύουν — κάτι πού ή ταπεινότητά μου δέν τό πιστεύει —, πώς δηλαδή ό λίβελλος αυτός ξαπολύθηκε από τόν Ίγνάτιο, τό μητροπολίτη του Έπάχτου και της Άρτας, άργότερα της Ούγροβλαχίας, ό όποιος με τό Χριστόφορο Περραιβό είχε μαλώματα. Ό συχαμένος αυτός λίβελλος δέν είναι όλωσδιόλου άχρηστο ιστορικό κείμενο³⁾· σύμφωνα μ' αυτό

ό καψερός ό Χριστόφορος Περραιβός είναι: «άναιδέστατος και φαυλόβιος», «γέννημα των έχιδων», «άλλος νέος Ίούδας», «ίουδαϊκόν σπέρμα», «πειρασμός», «Σατανάς», «κακοθύργος», «άνομος» (:), «φονεύς», «κατάρατος», «όποκριτής», «άχρείος», «φαυλόβιος και άχρείων ήθων», «άπιστος».

Ξεσηκώνω από τό λεγόμενο λίβελλο τό τελευταίο κομμάτι, όπου γίνεται και λόγος για τις σκέσεις μεταξύ Χριστόφορου Περραιβού:

«Αί κακαί αυτού [του Περραιβού] πράξεις έγινοντο ήδη πανοίδηλοι της [= τοίς] παργιοίς [= Παργίοις] και έξαιρέτως ό έρωτάς του μετά της Ίωάννας δημολήτζας συγχισθέντες οι έγχώριοι, παρά τας άλλας άτιμίας έκλεψαν διά νυκτός ως και την έρασίαν στρωμένη ήν ή δημολήτζα αυτόω έροτηκώς έδωρήσατο, και ούτως έντραπής ό άναίσχυντος έφυγε κρυφίως από την Πάργα έχον δέ την όμιλίαν και την ύπόσχεσιν των σουλιώτων, άναχωρήσας άπήλθεν ής τό λιβόριον [= Λιβόρνον] και βαθέως ύποκρινόμενος άνέφερεν έκη πρός τους όμογενής έμπόρους την έσχάτην χρήαν και μεγάλην άνάγκην και στενοχωρίαν τως ρηθέντων σουλιώτων, οίτινες διά την άγάπην και δόξαν της πατρίδος και των όμοπίστων χριστιανών, συνέντρεξαν πάντες εύθός έκαστος τό κατά δύναμιν λόγων τε και έργων, δόντες αυτόω Ικανήν ποσότητα άσπρων, διά να προφθάση τους σουλιώτας έπιστρέψας εντάχη, λαβών δέ τὰ άργύρια αυτός απέπλευσεν ής κορυφούς [= Κέρκυραν], καθόν καιρό οι δυστυχείς σουλιώται μη δύναμενοι ήδη διά την άκραν της ένδηαν να άντισταθούν, ήχον παραδώση την πατρίδα τας με συνθήκην και άνεχώρησαν εις την Πάργα, κακήσθε δέ ής κορυφούς, οίτινες πολλοί έξαυτών πληγομένοι βαρέως έξαιτίας του πολέμου, και πολλαί γυναίκες δυστυχισόμενοι, ήστερημένοι σχεδόν άπαντες κοινώς και του έπιουσίου άρτου, την άκραν ταύτην δυσκηχίαν όφθαλμοφανώς βλέπων ό άπιστος περαιβός, δέν έσπλαχνήθη ό άθλιος καν να τους δώση άπ τὰ συναχθέντα ής αυτούς ούδε έν ψιλόν οβολον άλλ' άνακαλεσάμενος την έρωμένην του Ίωάνναν ής κορυφούς, και μέχρι τουδε έξακολουθη σόν αυτη τας άσέμνους πράξεις του έρωτος. Δεχθητε φιλοφρόνως άδελφι συμπατριωται και όμογενείς την πρέποσαν και άξίαν καταστηλίτεψιν του φαυλοβίου περαιβού και άναγινώσκοντες αυτήν ένευκαιρία μετά προσχής, άραις και βλασφημίαις αυτόν κα-

1) Πρβλ. Σ. Π. Θεοτόκη, όπου σημειώνουμε παραπάνω, σελ. 146-147.

2) Στο ίδιο μέρος σελ. 145.—Πρβλ. κι' όσα γράφει ό Χριστόφ. Περραιβός στην γ' έκδοση της Ιστορίας Σουλίου και Πάργας (Άθ. 1856/7) τόμ. Α', σελ. 3: «Όσον αί έρευναι των άρχαίων και μεταγενεστέρων γεωγράφων και Ιστορικών Έλλήνων και άλλοδαπών γερόντων άπήντησαν, μετά την πρώτην έκδοσιν μικρού τινος μέρους της Ιστορίας, σοβαράν διαφιλονείκησιν. Έπιστρέψας από τὰ Παρίσια ό συγγραφεύς τό 1803 έτος εις Λιβόρνον έφερε μεθ' έαυτού τεμάχιά τινά προκαταρκτικά της περι ής ό λόγος Ιστορίας· ταυτα άναγνώσαντες διάφοροι των εκείσε παροικούντων Έλλήνων έμπόρων, άντιγράψαντες δέ τινες νέοι έξέδωκαν διά του τόπου· ή δέ δίτομος Ιστορία του Σουλίου και Πάργας έξεδόθη εις Βενετίαν κατά τό 1815 έτος παρά του ίδιου συγγραφέως, ως προείρηται». Τά παραπάνω ό Άναστ. Γούδας (Παράλληλοι Βίοι. Τόμ. Ε', σελ. 290), τά γύρισε έτσι δά: «Έπιστρέψας δέ ό Χριστόφορος Περραιβός από τὰ Παρίσια... τώ 1813 [γρ. 1803] έτος εις Λιβόρνον, έφερε μεθ' έαυτού τεμάχιά τινά προκαταρκτικά της περι ής ό λόγος Ιστορίας. Ταυτα άναγνώσαντες τινές των εκείσε παροικούντων Έλλήνων έμπόρων, άντιγράψαντες δέ τινες νέοι, έξέδωκαν διά του τόπου».

3) Δες για δαυτό Σ. Π. Λάμπρο, Άποκαλύψεις περι του μαρτυρίου του Ρήγα. Άθήνα 1892, σελ. 100-102. Γιάννη Κ. Κορδάτο, Ό Ρήγας

Φεραίος και ή εποχή του. Άθήνα 1931, σελ. 46-51. Τοό ίδιου, Ρήγας Φεραίος και ή Βαλκανική όμοσπονδία. Άθήνα 1895, σελ. 77-82. Φ. Μιχαλάδης, στά «Ήπειρώτικα Χρονικά», τόμ. Ζ' (1932) σελ. 133. Κ. Άμαντο, στά «Έλληνικά», τόμ. Η' (1936) σελ. 210, άρθ. 3.

ταστέψιτε δια να ὄσση τὸ τέλος τῆς ἀ-
χρήας του ζωῆς με κακὸν καὶ ἐπώδυνον
θάνατον Ἀμήν».

Τώρα ξαναγυρίζοντας ὁ διαβαστὴς μου
στὰ σκολικά ζητήματα τῆς Ἑλληνορθόδο-
ξης παροικίας στὸ Λιβόρνου¹⁾, θὰ ρωτήσῃ:
Στάθηκε ὁ Χριστόφορος Περ-
ραιβὸς δημόσιος δάσκαλος
τῆς παροικίας τούτης ἢ ἰδιω-
τικὰ²⁾ δασκάλευε τὰ Ἑλληνό-
πουλα στὸ Λιβόρνου; Καθὼς βλέπω,
στ' ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνορθόδοξης παροι-
κίας³⁾—ὅσο ἡ ταπεινότητά μου ξέρει—δὲν
ἀναφέρεται δημόσιος δάσκαλος τῆς μετ'
ὀνομα τοῦ Χρυσάφης Χατζηβασι-
λείου ἢ καὶ μετὰ ψευτονόματά του
Χριστόφορος Περραιβός,
Στέφανος Ἀναγυράσιος⁴⁾
ἢ καὶ ἄλλως πῶς κυκλοφοροῦσε. Ὅπως
ὅμως καὶ ἂν εἶναι, βέβαιο εἶναι, ὅτι ὁ
Χριστόφορος Περραιβός, μ' ὄλα τὰ ψεγά-
δια, ποὺ μπορούσε σὰν ἄνθρωπος νὰ εἴ-
χε, στάθηκε καὶ μετὰ τὴ θανάτου τοῦ Ρήγα
«πιστὸς στὴν ἰδέα τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ
ἀγῶνα καὶ ἐργάστηκε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ
γι' αὐτήν»⁵⁾. Καὶ βέβαιο εἶναι, ὅτι ἀκόμα
καὶ ὁ φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Χριστόφο-
ρου Περραιβοῦ, ὁ Παπ' Ἀντρέας Ἰδρωμένος,
ὁ δάσκαλος⁶⁾, εἶχε σκέψεις μετὰ τὴν Ἑλλη-
νορθόδοξη παροικία τοῦ Λιβόρνου. Ἐγραψε
καὶ ὄλας «ῶδὴν εἰς τοὺς ἐν Λιβόρνου παροι-
κούντας φιλογενεῖς Γραικοὺς»⁷⁾. Εἶν' ἀδύ-
νατο, διαβαστὴ μου, ἡ ἀκτινοβολία τοῦ
Χριστόφορου Περραιβοῦ, τοῦ πατριώτη, τοῦ
δάσκαλου, τοῦ ξυπνητῆ, τοῦ συνωμότη, τοῦ
Φιλικοῦ, νὰ μὴν ἔφτασε ὡς τοὺς Κάλβους,
καὶ τοὺς ἄλλους καὶ ὡς τὸν ἴδιο τὸν Ποιητῆ.

Στὰ 1804, τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ χρό-
νου αὐτοῦ, ἦρθε στὸ Λιβόρνου γιὰ δημόσιος
δάσκαλος τῆς Ἑλληνορθόδοξης παροικίας
τῆς ἕνας κάποιος Θεοδοσίος, ποὺ
κρατοῦσε ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη. Φαίνεται ὅμως,
ὅτι μόνον ἀπὸ μιὰ μερίδα τῆς παροικίας
τούτης ἔγινε δεχτὸς ὁ δάσκαλος αὐτός, ἂν
καὶ εἶχε προσκαλεσθῆ ἀπὸ τὰ περισσότερα
πρόσωπα τῆς περασμένης Ἐπιτροπῆς τοῦ
σκολεῖου καὶ τῆς παροικίας. Σῶζεται στ'
ἀρχεῖα τῆς παροικίας Λιβόρνου μιὰ ἀναφο-
ρά, μετὰ χρονολογία 26 τ' Ἀπρίλη 1804 (π. ἔ.),
ποὺ μετὰ αὐτὴν τριάντα νομάτοι τῆς παροι-
κίας θυμίζουσιν στοὺς ἐπίτροπούς τῆς νὰ κρα-
τήσουνε τὸ λεγόμενον δάσκαλο, γιατί ἐνό-
μιζαν, ὅτι εἶναι «Εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς
γλώσσης Ἰταλικῆς τε καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν,
χρήσιμος διὰ νὰ κάμῃ τὸν διδάσκαλον διὰ

τοὺς τοῦ γένους μας νέους καὶ παιδιά».¹⁾
Ἀκόμη καὶ μιὰ ἄλλη ἀναφορά, πολὺ συγ-
κινητικὴ, βρίσκεται στ' ἀρχεῖα τῆς Ἑλλη-
νορθόδοξης παροικίας τοῦ Λιβόρνου, ἔχει καὶ
αὐτὴ χρονολογία 26 τ' Ἀπρίλη 1804 (π. ἔ.),
τὴν ὑπογράφουν «οἱ ἐν Λιβόρνου
νέοι καὶ Ἑλλήνων παῖδες»,
(ὄλοι τοὺς 31) παρακαλῶντας τοὺς τιμι-
τάτους ἐπίτροπούς καὶ προεστοὺς τοῦ Γέ-
νους τῶν Γραικῶν τῶν ἐν Λιβόρνου εὐρι-
σκομένων, νὰ κρατηθῆ δημόσιος δάσκα-
λὸς τοὺς ὁ λεγόμενος Θεοδοσίος:

«Οἱ ὑπογεγραμμένοι νέοι Γραικοὶ—ἀρχί-
ζει ἡ σκετικὴ ἀναφορά—οἱ ἐν Λιβόρνου
κατοικοῦντες χρεῖα βιαζόμενοι εἰς τὴν
τιμιότητά σας, παραστένωντές σας τὴν
ἀνάγκην εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται νὰ
σπουδάζωσι τὴν διάλεκτόν τους καὶ ἐκείνας
τάς ἐπιστήμας ὅπου ἡμποροῦν νὰ εὐτρεπί-
σωσι ὄχι μόνον ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τοὺς γονεῖς
μας, συγγενεῖς μας καὶ εὐεργέτας μας.
Ἦκούσαμε μετὰ λύπην μας, τίμιοι προεστοί,
ὅτι φθάσαντος ἐδῶ τοῦ διδασκάλου,
Θεοδοσίου, δὲν ἐκαταγίνητε νὰ τὸν βαστά-
ξητε διὰ διδάσκαλον, καὶ διοικητὴν ἐνὸς
σπουδαστηρίου πρὸς φωτισμόν μας, καὶ τὸ
πταίσιμον βέβαιον δὲν εἶναι ἰδικόν σας, ἀλλὰ
πολὺ ὀλίγων πατριάζοντων καὶ ἐναντιουμέ-
νων. Ἡμεῖς, τιμιώτατοι, ἔχουμε χρεῖαν νὰ
σπουδάζωμεν, ἐσεῖς τὸ γνωρίζετε ὡς ἡμεῖς,
καὶ καλιώτερα. Τί μᾶς χρησιμεῖται ἡμᾶς
ἄλλαι δόξαι καὶ μεγαλοπρέπειαι τοῦ γέ-
νους, ὅταν εὐρισκώμεθα τυφλοὶ δόξαι καὶ
ἄπειροι σπουδῆς, δὲν γνωρίζετε μόνονι μας
(sic) ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα φυτὰ ὅπου ἀπὸ καλο-
σύνην σας ἐξερριζώσατε ἀπὸ τὴν πατρίδα
μας, μετὰ τὴν βλέψιν νὰ καλητερεύσητε τὴν
προκοπὴν σας φυτεύωντάς μας ὑπὸ τὴν
ἐπίσκεψίν σας εἰς ταῦτα τὰ μέρη; μὰ ἂν
μᾶς ἀφίνητε χωρὶς ποτισμόν σπουδῆς, χωρὶς
διδάσκαλον νὰ αὐξήσῃ τὴν προκοπὴν μας,
ξερενώμεθα καὶ γινόμεθα ἀδόκιμοι καὶ
ἄχρηστοι καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν μας, καὶ διὰ
τὴν δούλευσίν σας.

Ἄρα ποῖος ἀληθῆς Γραικὸς ταῦτα δια-
λογιζόμενος ἐν ἑαυτῷ, δὲν θλίβεται, δὲν
σπαράττεται ἡ ψυχὴ του; ἢ τιμιότη σας
γνωρίζετε τὴν χρεῖαν μας, ἀναπληρώσατέ
τὴν μετὰ τὴν ἀπόκτησιν ἐνὸς διδασκάλου, ὄν
καὶ ἀνά χεῖρας ἔχετε, καὶ παροικαλοῦντές
σας νὰ μὴν ἀπορρίψετε τὴν αὐτὴν αἴτησίν
μας, διὰ νὰ σὰς κράξωμεν ὑπερασπιστάς
τοῦ γένους, καὶ τῆς ἐδικῆς μας ἐπιδόσεως
καὶ προκοπῆς, ὑποσημειούμεθα μετὰ τὸ προ-
σῆκον σέβας».

(Ἔπονται τριάντα καὶ μιὰ ὑπογραφαί).
Ἀνάμεσα στὰ 31 παιδιά, ποὺ ὑπογρά-
ψανε τὴν παραπάνω ἀναφορά, βρίσκεται
ὁ Ἀντρέας ἢ ὁ Νικόλας Τζανέτου Κάλβου:

1) Πρβλ. Π. Γ. Ζερλέντη, Περὶ τῆς ἐν Λιβόρ-
νου Ἑλληνικῆς Σχολῆς (1805-1837), ὅπου σημειώνουμε
παραπάνω, σελ. 324-325.

2) Ἀντιγραφή ἀπὸ τὸ τύπωμα τοῦ Π. Γ. Ζερ-
λέντη, δ. σημ. παραπ., σελ. 325-326.

1) Βλ. παραπάνω, σελ. 1379β κ.ἑ.

2) Πρβλ. παραπάνω, σελ. 1379.

3) Πρβλ. παραπάνω, σελ. 1379 κ.ἑ.

4) Βλ. παραπάνω, σελ. 1381α κ. ἑ. ὁποσμ. 5.

5) Γιάννης Κορδάτος, Ρήγας Φεραίος
καὶ ἡ Βαλκανικὴ δημοσπονδία, σελ. 83.

6) Πρβλ. παραπάνω, σελ. 1380β, 1381α, 1382.

7) Πρβλ. Ἰωάν. Δ. Ρωμανό, δ. σημ. παραπ.,
σελ. 508.

Οι αναφορές όμως, πού μνημονέψαμε, δέν έπιασαν τόπο, ό «Θεοδόσιος» δέν έδούλεψε δημόσιος δάσκαλος τής Έλληνορθόδοξης παροικίας Λιβόρνου, μά Ίσως έμεινε κεί κάποιο καιρό δάσκαλος ιδιωτικός γιά τά Έλληνόπαιδα¹⁾ στά 1807 τύπωσε στό Λιβόρνο κ' ένα βιβλίο Στοιχεία Ναυτικής²⁾.

Μιά ξεχωριστή άνόψηση πήρε τό δημόσιο σχολειό τής Έλληνορθόδοξης παροικίας του Λιβόρνου κι' έφτασε νά γίνη άληθινό «Έλληνομούσειον»³⁾, όταν πρωτοδάσκαλος του έγινε ό Γιαννιώτης Γρηγόριος Παλιουρίτης ή Παλιουράς⁴⁾, μονόμματος παπακαλόγερος, άδερφός τής μονής Παλιουρής⁵⁾, πού λέγεται τάχατες έλληνικώτερα και Παλαιωρή⁶⁾ ή σωστότερα Παλιούρων⁷⁾

1) Στην άναφορά τής 26 τ' Άπρίλη 1804 (πρβλ. Π. Γ. Ζερλέντη, σελ. 325) οι φίλοι του δάσκαλου Θεόδοση γράφουν: «άγκαλά και τινες των δημογών ήμπαρόν διά τόν έαυτόν τους νά βαστάζουν αυτόν τόν διδάσκαλον διά μόνον τά παιδιά τους και άνθρώπους των, πλην σεβόμενοι τό γένος, και έπιθυμούντες τήν ώφέλειάν του γενικήν, και μισούντες τάς πατρίδας... βαστάξατε τόν διδάσκαλον κύρ Θεοδόσιον μέ εκείνας τάς συμφωνίας και τρόπους όπου στοχασθήτε άρμοδιωτέρους και ώφελιμωτέρους διά τήν ώποχρέωσιν του διδασκάλου και έπίδοσιν των μελλόντων σπουδάζειν». Φαίνεται λοιπόν πως μερικοί Έλληνες του Λιβόρνου γιά μερικόν καιρό κρατήσανε τό Θεόδοση γιά δικό τους, όχι δημόσιο, δάσκαλο.

2) W. M. Leake, Researches in Greece, London 1814, σελ. 80. Μ. Παρανίκας, δ. σημ. παραπ., σελ. 173. Π. Γ. Ζερλέντης, δ. σημ. παραπάνω, σελ. 324, 326.

3) Πρβλ. Π. Γ. Ζερλέντη, όπου σημειώνουμε παραπάνω, σελ. 331 κ. έ., όπου και παλιότερη βιβλιογραφία άναφέρεται.

4) Γι' αυτόν κοίταξε Π. Γ. Ζερλέντη, όπου σημ. παραπάνω, σελ. 331 κ. έ. Πολύκαρπος Συνοδινό, στά «Ήπειρωτικά Χρονικά», τόμ. Β' (1927) σελ. 170-181, Τρ. Εύαγγελίδη, όπου σημειώνουμε παραπάνω, τόμ. Β'. σελ. 484-485. «Χιακά Χρονικά», τόμ. Δ' (1919) σελ. 163-164, «Ήπειρωτικά Χρονικά», τόμ. ΙΔ' (1939), σελ. 227 Ν. Β. Τωμαδάκη, όπου σημειώνουμε παραπάνω, σελ. 172-176, Κ. Ε. Σολδάτο, σελ. 255-256.

5) Βρίσκεται άπάνω-κάτω τέσσερες ώρες ΝΔ από τά Γιάννενα και γιορτάζει στις 8 του Σεπτ. πρβλ. Π[αναγ.] Α[ραβαντινού] [Π/αργίου], Χρονογραφία τής Ήπειρου, Άθήνα 1856/7, σελ. 122, πρβλ. και σελ. 181. Τ' όνομα τής μονής πρέπει νά σκετιζέται προς τό θάμνο, πού τ' άρχαίο όνομά του είναι παλιούρος, (δημοτικά λέγεται παλιούρι, πούναι και τοπωνυμία σέ πολλά μέρη, Παλούρι, παλούρα, παλιουριά: βλ. και Θ. Χελδράιχ—Σ. Μηλιαράκη, Τά δημόδη όνόματα των φυτών... Έκδ. Β'. Άθήνα 1926, σελ. 231.

6) Δές τόν κατάλογο εκείνων, πού συντρεξαν στό τύπωμα τής «Αρχαιολογίας Έλληνικής» του Γρη-

(άπό κεί βγήκε και τό παρανόμι: Παλιουρίτης¹⁾).

Ό Γρηγόριος Παλιουράς ή Παλιουρίτης γεννήθηκε στά Γιάννενα στά 1778 και γρήγορα διάλεξε τήν άγγελική ζωή: σάν καλογέρεψε στάθηκε ύποταχτικός του θείου του, του Χατζη-Διονύσιου, πού ήτανε και πνευματικός τής μονής «Παλαιωρής» (βλ. σελ. 1385α, ύποσημ.6).

Άπό μικρό παιδί φάνηκε ό Γρηγόριος, πως ήτανε γιά γράμματα, γοργά-γοργά πρόκοφτε σ' αυτά μέ τήν προστασία και τά πρόθυμα έξοδα του θείου του, του πνευματικού Χατζη-Διονύσιου. Άτυχος ήτανε ό Γρηγόριος γιατί τό ένα του μάτι, τό δεξιό, ήτανε βλαμμένο, πού μ' αυτό δέν έβλεπε καθόλου. Ως τόσο ή ξυπνάδα του κι' ή σοφία του στάθηκε τόση, ώστε οι συγκαιριτες του τόν έλεγαν τεσσαρομάτη. Κι' ό Ιατροφιλόσοφος Διονύσιος Πύρρος, ό Θεσσαλός²⁾, έγραψε: «διδάσκαλος Έλληνικός ήτον [στό Λιβόρνο] ό σοφός Γρηγόριος ό Παλαιουρίτης (sic) λεγόμενος, ένα όφθαλμόν ειχεν ό μακάριος, πλην έβλεπεν ως νά ειχε τέσσαρας»³⁾.

Ό Γρηγόριος Παλιουρίτης έσπούδασε στά σχολειά τά Γιαννιώτικα, στην άρχή κοντά στό Μπαλάνο, τό συντηρητικό, έπειτα στον προοδευτικό Άθανάσιο Ψαλίδα, και σ' αυτόν ό Γρηγόριος χάρισε τήν καρδιά του.

(Τό τέλος στό έρχόμενο)

ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΗΣ (Bees)

Πρόεδρος τής Τάξης Γραμμάτων και Καλών Τεχνών τής Άκαδημίας Άθηνών

γορ. Παλιουρίτη, (βλ. παρακάτω, τόμ. Β', σελ. 343: «Ό Πανοσιώτατος Χρύσανθος ήγούμενος Παλαιωρής», «Ό Πανοσιώτατος Χατζής Διονύσιος Πνευματικός Παλαιωρής θεϊός του συγγραφέως».

7) Π. Γ. Ζερλέντης, όπου σημειώνουμε παραπάνω, σελ. 331 κ. έ.

1) Γράφεται και «Παλιουρίτης».

2) Βλάχος από τήν Καστανιά τ' Άσπροπόταμου. Θά μιλήσουμε γι' αυτόν και παραπέρα.

3) «Περιήγησις Ιστορική και βιογραφία Διονύσιου Πύρρου του Θετταλού, Ιατροδιδασκάλου και πατριαρχικού άρχιμανδρίτου και ίππότου του Βασιλικού τάγματος του Σωτήρος έν αϊς προσετέθη και ή καταγραφή τής πόλεως των Άθηνών, και τής εδρεθείσης άγίας εικόνας τής Εύαγγελιστριάς και των θαυμάτων αυτής... Έν Άθήναις... 1848», σελ. 48. Πρβλ. και Κ. Ε. Σολδάτο, όπου σημειώνουμε παραπάνω, σελ. 255.—Και σ' άλλα του έργα γράφει ό Διονύσιος Πύρρος γιά τόν «τετραπέρατον» Παλιουρίτη.

